

Németh László Sátorkőpusztán

Az 1930-as évek végén megjelent – *Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene* című – monográfia lexikon részében a „Démusz János” címszó alatt többek között ez olvasható: „...földbirtokos, vasúti vendéglős. Borosjenőn született 1880-ban, tanulmányait Aradon és Gyulán végezte. 1898-ban a Katolikus Népszövetség pénztárnoka volt, egy évvel később a gödöllői vasúti vendéglőt bérelte (...) Később a győri vasúti étterem bérlője lett, és 1924 márciusában átvette a budapesti Nyugati pályaudvar vendéglőjét. Itt nagy költséggel átalakította a helyiséget, majd, miután a MÁV a forgalom nagy részét a Keleti pályaudvarra helyezte át, kénytelen volt városi vendéglővé átalakulni. Azóta üzlete a Teréz- és Lipót-körút előkelő közönségének kedvelt találkozóhelye. Néhány év előtt megvette az Esztergom mellett fekvő Sátorkő-pusztát, ahol főleg állattenyésztéssel foglalkozik. Jorkshirei sertés és fajbaromfi tenyészeté messze földön híres”.¹ Mint tudjuk, Démusz János veje – 1925 karácsonyától – Németh László, akit bizony a „kapitalista” após élhetetlennek tart. Persze Németh László sem kedveli Démusz Jánost; így azután néhány évig szóba sem kerül a fiatalok sátorkőpusztai nyaralása.

Németh László lányai

1930 tavasza-nyara vesszőfutás Németh számára. Első gyermekük halála és a frissen megkapott Baumgarten-díj visszaadása körüli huzavona megtörik makacs büszkeségét a „nagy kapitalista” apóssal szemben, így azután először látogatnak el a valósággal paradicsomi állapotot tartogató sátorkőpusztai kertbe, birtokra. „Négyévi harag után elfogadtam a kínált békét – írja az *Ember és szerepben* – a feleségem már végleg az enyém volt, bebizonyítottam, hogy megállok a magam lábán, nem volt mit félnünk egymástól, s az írók megtanítottak rá, hogy elnézőbb legyek az apósomékkal szemben.”²

Ugyancsak az *Ember és szerepben* olvashatjuk, hogy „a sátorkői birtok rezgőkupolájú fáival, melyek közt furcsa meteorológiai csudául, a legcsendesebb kánikulában is zizegett egy kis szél, valóságos édenkert volt: a kastélyforma épület teraszára boruló ezüstfa turbékolással teli lombjából galambok röpdöstek ki-be, s ha reggel kicsaptuk a kertre nyíló ajtót, csattogó tenyerünk előtt két páva rebbent föl a lejáró muskátlijairól. Konok, gonosz állatok voltak ezek a pávák, meglékelték a csirkék fejét, s újra visszagugyorodtak a muskátlikra, melyekről így reggelente méltatlankodva menekültek a harmatcseppek szivárványait ringató bokrok közé.”

1930 nyarán – miként még a következő is – Németh László többször megteszi az utat Sátorkő-pusztá és Esztergom között, hogy meglátogassa Babits Mihályt, „aki nyáron át ott ült ragasztott fészkében az esztergomi hegyen. Esztergom Sátorkőtől gyalog másfél óra, autóbusszon ugyanannyi, csak akkor tíz percet ülni is lehet közben. Babits idegenek közt, Babits a Reviczky utcai könyves szobában, Babits az esztergomi hegyen: talán ehhez a harmadik kiadású Babitshoz vonzódtam legjobban; olyan megható és mégis tiszteletet keltő volt ez a nagy, hajszolt fekete ember, a fényes Duna fölött, céltalanságtól türelmetlen s türelmetlenségtől céltalan feleségével. A házuk alatt messze nyíló táj, a város cserepei fölött a bazilika kupolája, s a

¹ Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Főszerk.: Osváth Antal. Bp. 1938. 716. old.

² Homályból homályba. Életrajzi írások. I. k. Bp. 1977. Magvető és Szépirodalmi. 401. old.

Duna fényes csíkján túl a szlovenszkió hegyek: csupa fény, piros, zöld; s fönn a két gubbasztó ember a színek harsány ostromában”.³

1931 júliusában nagy öröm éri a családot: megszületik Magda leányuk s a bábaképzőből egyenesen Sátorkő-pusztára mennek. Németh harmincévesen görög érettségire készül; ezek a hetek jelentik „görögös” korszakának intenzív nyitányát. „Fenn a teraszon, ahol vacsorázunk, nagy üvegbura alatt villanykörte égett; ez alatt a bogárholttestekkel tele bura alatt írtam meg aztán, amikor a határidő már nagyon szorongatott, a *Nyugat*nak szánt tanulmányokat. A fekete fák fölött a dorogi bányásztelep villanyhajnala sárgállt, benn a házban a családom aludt, előttem a barna kötésű *Opus Homeri* (...)”⁴ Itt írja jelentős nemzedék-sorozatának Illyésről, Szabó Lőrincről és Halász Gáborról szóló esszéit. Folytatódik a Szophoklész-napló, sokasodnak a jegyzetek, reflexiók, gondolatok a nagy görög tragédiaköltőről. De ez az a nyár is, amikor megromlik a kapcsolata Babitscsal – elsősorban az irodalom szerepéről és az új írói nemzedék megítéléséről vallott erősen eltérő felfogásuk miatt.

Az 1932-es esztendő – nem túlzás ezt állítani – sorsfordító jelentőségű Németh László életében és munkásságában. Babitscsal és a *Nyugattal* végképp szakítva élete legnagyobb és legmerészebb vállalkozásába fog: az egymaga írta esszé-folyóirat, a *Tanú* megindításába. „Csaknem az egész nyári szünidőt apósom sátorkőpusztai birtokán töltöttem” – írja (...) A *Tanú* első számának talán minden egyes sora ebben a kertben készült, mintha csak maga választotta volna ki a tartalmához illő szülőhelyül.”⁵ A folyóirat bevezetőjében Németh László a XX. századi nagy gondolkodók egyik alapélményét, a szétszóródás, a hajótörött lét állapotát fogalmazza meg; nem hagyva azonban kétséget a cselekvő humanizmus készítésének elfogadása felől. „Folyóiratom ihletője – írja – e kor igazi műzsája: a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek.”

De nemcsak a *Tanú* szülőhelye lett Sátorkő-pusztá, hanem a Németh László-i gondolatrendszer egyik sarkalatos pontjának, a „minőségszocializmus”-ének is. Az ihlető forrás F. Friednek *A kapitalizmus vége* című cikkgyűjteménye (persze a háttérben ott van már a görög kultúra, de Proust és Ortega is). Ferdinand Fried elmélete rendkívül vonzó a számára. Különösen, ha a mindennapi gyakorlat is őt látszik igazolni. „Fried könyve – olvashatjuk a róla írt elemzésben a *Tanú* első számában –, reményt nyújt, hogy a szellem emberének a következő évtizedekben talán mégsem kell egészen történelmen kívül élnie, s épp Közép-Európában anyag és minőség forradalma közt mégis megtörténik a kiegyezés (...) A kapitalizmus legnagyobb bűne Fried szemében, ami a mienkben is, hogy a társadalmat tömeggé süllyesztette (...) Míg a tizenkilencedik század kapitalista szellemű szocializmusának eszébe sem jut a tömegtermelési elv jogosságában kételkedni, s természetesnek tartja, hogy egy ország minden lakosa ugyanabban a nadrágban járjon, a Fried szocializmusa, melyet a minőség forradalma fűt, noha a tömegekért küzd, a tömegekben lappangó egyéni változatokat, az »emberi minőség«-et akarja termelésben és életben felszabadítani.”⁶

„A könyv sugallata jó szövetségeseket talált, alig néhány lépésnyire az apósom szőlődombján. Helybeli napszámosok helyett itt barna tokajiai permetezték, rafiázták a szőlőt; itt-létük alatt biztosítva volt a legszűkebb kenyerek, s azontúl övük a termés fele. Nem lehetett összehasonlítani a munkájukat a kukoricák alatt ténfergő béresekével; de még a tisztviselőkével sem, akiket mint hivatalnok megismertem. Nem voltak tőkésék, s munkájuk mégis vállalkozás volt; amit csináltak, szép volt mint munka, s erkölcsös mint kereset. Példájuk úgy esik elém, mint Newton elé az alma. A lehetőségek közt Ferdinand Fried és én küzdünk a tokajiakért. A sokat vitatott »minőségszocializmus« a rendezett vállalkozások Janus-arcú tana így született meg egy vasúton felejtett könyv s néhány vulkánjáról lesodort tokaji találkozásából. Látszólag a semmiből; valójában testem minden sejtjéből s életem minden órájából.”⁷

S a *Tanú* első száma! Proust, Arisztóphanész, F. Fried, Ortega, V. Woolf, Schlumberger, továbbá Valéry Gide és Ortega Goethe-tanulmányai; a hazaiak közül például Móricz,

³ Ugyanott 420. old.

⁴ Ugyanott 420. old.

⁵ Ugyanott 445–446. old.

⁶ Vö. *A kapitalizmus vége*. *Tanú*, 1932. 1. sz. 25–35. old.

⁷ Homályból homályba. I. k. 449. old.

Tersánszky, Szomory, Füst, Szabó Pál, Kassák, Szabó Dezső egy-egy regényének az értékelése. Káprázatos szellemi teljesítmény.

Az 1935-ös év a nagy csalódás, a keserű kiábrándulás kezdete Némethnél: a Gömbös miniszterelnökkel való találkozás nyomán rájön arra, hogy az uralkodó elit nem képes számottevő belső reformra. Nincs más út, mint az értelmiség önkéntes kivonulása. Megrendítő módon ír Sátorköpusztán erről – még mindig a tokaji vendégmunkások példájának hatása alatt – a *Kapások* című novella-utópiájában: „Közéjük kell szállni, elhagyni a hivatalt, különösen most, a Nagy Csalás után, amikor eloszlott a hazug remény, a fölülről segítése. Nem fölülről, alulról kell segíteni, vállalva a sorsközösséget.” Ugyancsak a sátorközi kertben fejezi be könyvvé növekedett esszéjét, a *Magyarság és Európát*. S a baloldali *Gondolat* révén egyszerre, egyazon lapszámban ekkor minősítetik „fasisztának”, illetőleg „tompítottan forradalmi” szocialistának (...) ⁸ A *Magyarság és Európa* valójában a „harmadik út” kristályosodási fázisa, ami azt jelenti, hogy ez az út nem két másik mellett értendő, hanem *fölöttük*, szintézisként mutat választási irányt a nemzetnek. Szintézist kínál magyarság és európaiság között. Méghozzá: 1935-ben.

A *Kapások* több motívumában is az 1939-es *Cseresnyés* című dráma előképe. A *Kapások* álma ugyanis egy idealizált *Cseresnyés*, a *megvalósult utópia*. A Mester feleségével és három lányával (közülük az egyik egy itteni munkás jegyese) él itt békés életet. A telep keletkezéséről ezeket mondja: „előzménye a Nagy Csalás volt, mikor a farkas báránynak öltözött és úgy bégetett a rádióban. Ekkor jöttünk ki néhányan a telepre.” (A „Nagy Csalás”, a Gömbös-féle reformdemagógia lelepleződésére utal.) A Mester és követői idekint kezdték el az építkezést, mert nem bírták elviselni a felelősséget odabent. Eleinte örülteknek nézték őket, de később mind többen csatlakoztak hozzájuk: „a boldogtalan társadalom jobbjai.” Harmonikus, gazdag életet élnek itt, a fizikai munka és a szellemi épülés szerves egységében. E „sziget” autonómiáját felkeléssel védik meg a kapások: ez a motívum az egyik álom az álomban. A másik álom Németh László álma, ideája, utópiája, reformterveinek esszenciája: egy jelképes motívum. Hajnalban a Mester és az író a torony tetejéről szemléli meg a telepet. Ahol tegnap még kietlen földek voltak, ott most gondozott kertek látszanak. A Mester magyarázata: „Ez azért van, mert a Sziget elöntötte a Tengert.”⁹

Az utolsó sátorközi nyáron 1939-ben folytatódik a *Kapások* utópia-története: ezúttal a *Cseresnyés* című színdarab formájában. (Ugyancsak itt és ezen a nyáron született a *Bethlen Kata* című dráma, valamint az *Utolsó kísérlet* regénytetralógia *Szerdai fogadónap* című kötetének nagy része.) Mivé lett azonban a történelem szorításában a *Kapások* álma? A négy év előtti látomásból csak a külsőségek maradtak meg: a gledicsina sövény meg a „fehér mackós” munkások; ám a „törekeny délsziget” álma „kezdett egy összeszorított férfi ököllé inasodni és csomózódni” – miként ezt később maga Németh László is látta. A *Cseresnyés* mégis e „görcsös macakcságba” néz előre. Szubjektíve aligha lehetne másként, hiszen Ausztria és Csehszlovákia után esetleg Magyarország következhet a hitleri Németország haditerveiben. *Cseresnyés* Mihály egyenesen a *Kisebbségbent* záró Németh László szavaival utasítja vissza a Wunder-Völgyi-féle németbarátságot: „Nem gondolja, hogy egy nemzetben mindenféle embernek kell lenni? Olyannak is, aki a katasztrófára készül (...). Aki a megpróbáltatás számára csinál lelkeket.”

A másik (nagyobbrészt) Sátorköpusztán íródott dráma, a *Bethlen Kata* úgyszintén szerves folytatása a *Kisebbségben*-nek. „A trilógiának szánt Bethlen Kata – írja később Németh –, amelynek csak az első részét írtam meg, egy erdélyi Antigoné akart lenni. Milyen hálás nőszerep lesz ebből, számígtattam, ha egy női Timár Józsefet talál. Ez azonban nem segített azon, hogy a 39-es év németellenességét a XVIII. századi protestáns-katolikus ellentétéből kelljen a közönségnek kihámozni.”¹⁰ Bethlen Kata a *Kisebbségben* egyik lényegi princípiumát, a „mélymagyarságot” testesíti meg: „a régi gomba prédikátorok meg a Bethlen-őseim béreltek énbennem szállást” – vallja önmagáról. Olyan idöket él át – a Habsburg katolicizmus és politikai befolyás erősödését –, „amikor minden van próbára megy, hogy hajlik-e patkónak (...).”

Mindeközben az 1937-ban kezdett s hét részre tervezett nagy regényfolyamnak, az *Utolsó kísérletnek* „végtelen kötetei” is várják Németh Lászlót. A végül is tetralógiaként torzóban ma-

⁸ Vö. 1935. 5. sz. (jún.) 321-330. ill. 348–351. old.

⁹ Vö. in: Negyven év. Horváthné meghal. Gyász. Bp. 1969. Magvető és Szépirodalmi. 429–472. old.

¹⁰ Szerettem az igazságot. Drámák. I. k. Bp. 1971. Magvető és Szépirodalmi. 11–12. old.

radt vállalkozás a „közelgő sötét időkre” lett volna „élő magyar lexikon”, amelyben „minden magyar réteg, túlélő múlt s magyarrá élt európai hatás” felvonul. A sátorkő-pusztai penzum 1939 nyarán a harmadik rész: a *Szerdai fogadónap* folytatása. A regényfolyam főhőse, Jó Péter a középkor-történész Barbián (a sok tekintetben Szekfű Gyulára emlékeztető) professzort fogadja szellemi kalauzául. „Barbián az ellenforradalmi Magyarország, restauráló ösztön, európai konzervativizmus s mélymagyarsággyűlölet olyan magas fokon s olyan formátumban, ahogy azt a mi társadalmunk ki nem termelte. Péternek és a szerzőnek két kötetébe kerül, hogy koncepciójában a tákolást, életében az eligérkezést, ösztöneiben: a csírapusztító ressentiment-t felismerje, s az általa védett »katolikus rend«-del az európai »idea-ember«-t állítsa szembe” – írja Németh László a regény tervezéséről néhány hónap múlva a *Tükör* című lapba.¹¹

Július végén, augusztus elején bontakozik ki a maga teljességében a *Kisebbségben* elleni sajtóhadjárat (amely még hosszú hónapokig tart), és bár nem tudjuk egészen biztosan, hogy Németh László mely írásokat ismerte „eredetiben”, melyeket Gulyás Pál vagy Ella asszony interpretálásában, illetőleg mely cikkeket nem ismert ekkor még hallomásból sem; annyi bizonyos, hogy nem óhajt bekapcsolódni a vitába. Azzal próbál védekezni, hogy kisebbíteni igyekszik az ellene irányuló támadások valódi súlyát, jelentőségét. „Én végül is Gestapó-ra készültem fel, amikor a Tanut újból megindítottam, s azokhoz a sebészekhez képest ezek mégiscsak borbélyok” – írja Gulyásnak augusztus 7-én, és azon tűnődik, hogy tanulmányorozattal kellene megerősítenie a *Kisebbségben* „visszametszés”-programját. „Kóstold a címekeket – jelenti be Gulyásnak a tervet: Magyar és Habsburg-katholicizmus; Kelet-Európa; Magyar szocializmus; A magyar történet alapkérdései stb. Aki Á-t mondott, B-t is kell mondania”.

Lelelkiallapota és fizikai gyengesége mindazonáltal változatlanul rossz. Ella asszony augusztus 7-én – a Németh László levele mellé csatolt írásában – arról tudósítja Gulyás Pált, hogy „Laci tényleg beteg. Ilyen rosszul már rég nem nézett ki, pedig az őszre sok erőre lesz szüksége. Nagyon letört, s így én nem is mondom el a pesti kritikák tartalmát (...) Ó azt hiszi, ez az utolsó nyara, amit egészségs és háború neki hagyott (...)”.

Ella asszony augusztus 19-én arról értesíti Gulyás Pált, hogy „szegény Laci megszökött Sátorkőről (...) már több okból, látni se kíván embert. Részben ez a mostani sok támadás (...). A másik ok, hogy a betegsége miatt rengeteg munkája halmozódott fel (...)”¹²

Németh László Sátorkőről való „szökése” után néhány nappal – betegség miatt – a család is visszaköltözött a fővárosba. November táján vették csak észre, hogy néhány kézirat (egy Krležáról szóló tanulmány, a Nagy Teodorik és Boetius drámáját színpadra vivő, befejezés előtt álló *Órjáról és literátorról*, valamint a *Fiatalok* című regénytervező) a sátorkői házban maradt. Démusz János azonban már az év elején eladta a birtokot a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nek (az 1939. január 28-án kelt adásvételi szerződés szerint 195 000 P-ért), s amikor Némethék keresni kezdték a kéziratokat, azoknak már nyoma veszett.

„Négy-öt éve jártam ott utoljára” – zárta le még 1984-ben egy beszélgetés során a sátorkő-pusztai nyarak történetét Ella néni, Németh Lászlóné. „A tő eltűnt, a ház megsemmisült, a kert elvadult. Az egyik hajdani béressel beszélgettem, aki rögtön azt kezdte mesélni, hogy Sátorkőn ez volt a szép idő, amikor apám áldozott rá. Utána azonban pusztulni kezdett minden. Teljesen eltűnt az idővel, semmi sem maradt belőle.”

Megmaradtak viszont a művek: Németh László életművének számos fontos darabja. S ha a sátorkő-pusztai birtok fizikai valójában már nem is létezik többé, mint Németh László számára oly vonzó menedékhely és jelentős szellemi teljesítményekre inspiráló alkotói-sziget rangos helyet érdemel a magyar irodalomtörténet emlékhelyeinek sorában.

S végre: a 2001-es születési centenáriumon Esztergom város Önkormányzata a helyszínen emléktáblával örökítette meg Németh László sátorkő-pusztai nyarainak szellemi történetét.

Monostori Imre

¹¹ Az utolsó kísérlet tervezése. In: *Kiadatlan tanulmányok*. I. k. Bp. 1968, Magvető. 590. old.

¹² A leveleket ld. Egy barátság levelekben. Szerk. *Gulyás Klára és Merva Mária*. Bp. 1990. Petőfi Irodalmi Múzeum.